

Střítecký, Jaroslav

Ke Gervinovu pojetí národa a státu

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1965, vol. 14, iss. C12, pp. [15]-31

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102028>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JAROSLAV STRÍTECKÝ

KE GERVINOVU POJETÍ NÁRODA A STÁTU

Tento příspěvek je částí větší práce o Georgu Gottfriedu Gervinovi (1805—1871). Nebylo přirozeně možno vtěsnat do něho v dostatečné míře a hloubce vše, s čím problematika národa a státu u Gervina souvisí. Tím méně pak je možné rozvinout širší argumentaci a postihnout celé pletivo vztahů, které Gervinovo učení pojí s historickofilosofickým myšlením té doby nejen v Německu, ale i jinde. Musíme se spokojit pouze s nastíněním nejvýraznějších rysů problematiky, přičemž jsme si vědomi, že první informativní část má charakter pouze tezovitý, že i druhou je třeba ještě doplnit rozbohem Gervinova stanoviska k revoluci a podrobnějšími pasážemi srovnávacími. Místo toho jsem letmo osvětlil Gervinovo pojetí národa, státu a národního státu, což je oblast z celé problematiky nejvýraznější a pro pochopení Gervinova způsobu myšlení nejdůležitější. Usiloval jsem v této druhé části podat důkaz, že pojetí těchto kategorií, i když je někdy politicky a státoprávně nepropracované, je organickou součástí Gervinovy historickofilosofické koncepce. Výklad o Gervinově postoji k problému německého národního státu hodlám podat na jiném místě.

1.

Základní obrysy Gervinovy historickofilosofické koncepce.

Chceme-li pochopit smysl i podmíněnost Gervinových názorů na dějiny a společnost, je třeba především osvětlit teoretické jádro jeho učení.

Pojímání svobody má nepochybně význam zcela prvořadý. Pojem svobody nemá u Gervina význam pouze bezprostřední, politický ve smyslu možnosti volného konání, ale stává se přímo historickofilosofickou kategorií. Základ Gervinova nazírání je racionalistický a je osvíceneckého typu: historický svět — podobně jako svět přírodní — je řízen kosmickým zákonem.¹ Zdánlivě svobodný člověk jedná proti přírodnímu zákonu, čímž vzniká chaos, mnohost jedinečností. Tímto chaosem však postupuje (nezávisle na člověku) harmonie, která onu anarchii mnohosti neustále přetváří ke kosmickému zákonu („die über alle Missklänge hinweg hebt“). Tak všechno historické dění probíhá v dynamickém boji a plynutí, jehož základní rozpor je dán v poměru individua a jeho okolí a je neustále vyrovnáván působením „kosmického zákona“, jenž jest přítomen v obou složkách rozporu. Rozumnost historického vývoje netkví v nějakém cíli dějin, nýbrž je dána tím, že dějiny jsou založeny na kosmickém zákonu.

Vývojové napětí mezi anarchickým lidským konáním a přírodním řádem směřuje k neustálému vyrovnání sil, k proniknutí celého historického dění harmonií, jež je morálního typu — je dána v oblasti lidské zákony mravního světa. Tento mravní

svět jest obsažen zcela ve světě historickém, podléhá tedy kauzalitě a vývoji. Jeho měřítkem a podstatou je s v o b o d a. Celé dějiny jsou tak Gervinovi neustálým bojem za svobodu, vše historické podléhá zákonu tohoto boje — z á k o n u s v o b o d y. V duchu osvícenského racionalismu spatřuje boj za svobodu přesně rytmičky učleněn v cyklus neustále se opakující a odehrávající se na vyšší úrovni. Zde však je do Gervinova nazírání vnešen historický prvek dialektický, přerůstající staticínost osvícenské koncepce především v odmítnutí teleologické perspektivy. Boj za svobodu, tedy historický vývoj a konání lidí v něm, není cenný pro svůj cíl, ale jako čistě mravní boj. Představu dosažení konečného osvobození Gervinus odmítá jako nehistorickou. Morální smysl tkví v samostatném usilování o svobodu, v jejím uvědomování. Pokrok pak spočívá především v rozšiřování boje za svobodu v rozličných oblastech lidského ducha a činnosti a ve strhování stále širších vrstev a mas (i geograficky, ale také co do struktury společenské)² do tohoto boje.³

Svoboda a zápas o ni jest tedy smyslově uchopitelnou stránkou kosmického zákona, který řídí dějiny. Popisuje-li historik onen boj za svobodu, hledá a nalézá-li v jednotlivých momentech harmonii, překlenující chaos jednotlivých mnohostí — a to je podle Gervina vlastní předmět historické práce — poznává tak sám kosmický zákon.

Na těchto názorech je patrné racionalistické východisko. Gervinus však již v nich kantovské vidění světa — jež je mu zřejmě nejbližší — porušuje, a to zejména historismem, který je charakteristickým produktem restauračního myšlení a romantiky. N o v é h i s t o r i c k é c í t ě n í spojuje Gervinus s racionálním vědomím kauzality, kontinuity⁴ a zákonitosti. Svět je řízen zákonem, jenž je objektivní, mimo člověka, jím jest určena cena a smysl životního běhu, nikoli jako u Kanta — skrze člověka. Odtud také otevřený vývojový dynamismus Gervinovy koncepce, nazírání zásadně protiteleologické. Je zde tedy naznačena — ovšem v podobě ne zcela vyhraněné a navíc po německu mystifikované — syntéza,⁵ která umožnila zejména ve francouzské romantické historiografii konkrétní rozbor společenských vztahů.⁶

Ke Gervinovu pojetí svobody se zcela zřetelně nabízí jistá paralela hegelovská.⁷ Gervinus prostřednictvím kategorie svobody sjednocuje subjekt a objekt⁸ a vyjadřuje do značné míry dialektické pojetí dějin. Kategorie svobody je mu pojmem pro míru a smysl historického dění, které je viděno ve věčném a nenaplnitelném boji a pohybu. Kategorie svobody je tak položena jako vysvětlující východ z tautologie (dějiny se vyvíjejí) a zároveň na místě obvyklého teleologického členu (dějiny se vyvíjejí ke konečnému osvobození člověka). Gervinus je však zřejmě s to myslet historické nekonečno, uvnitř něhož se naplňuje v neustálém rozšiřování základní rytmický cyklus osvozovacího zápasu. Dějiny jsou mu rozumným pohybem skrze zákon tohoto pohybu. Zákon svobody pak je fenomenálním vysvětlením zákona tohoto pohybu především v tom, že v sobě zahrnuje rozpor, základní polaritu. Tak nabývá kategorie svobody charakteru nejobecnější ideje ve smyslu pojmu, reality pojmu a jednoty jich obou. Její místo v Gervinově filosofii dějin může být srovnáno s Hegelovým objektivním duchem.⁹ Je to idea základní, vše prostupující, existující na základě pohyblivě sjednocené rozpornosti, tedy hnačí síla dějin.¹⁰

Význam kategorie svobody jako míry dějin úzce souvisí se základy Gervinova pojetí h i s t o r i c k é h o z á k o n a. Představa zákona u Gervina vyplývá z pojetí boje za svobodu jako mravního výrazu kosmického zákona, jenž jest před-

pokládán. Jako „Kosmoslehra“ je osvícenskou představou dokonalého uspořádání běhu světa, považovaného za jakýsi stroj, tak i pojetí historického zákona je osvícenského rázu. Boj za svobodu probíhá v určitém rytmu a vcelku tvoří pravidelný cyklus. Gervinus traduje představu o dětském, dospělém a starém věku lidstva, představu původně již Aristotelovu, kterou s oblibou rozvíjeli osvícenci.¹¹ Toto dosti mechanické podobenství obsahuje důležitý prvek neustálé reprodukce, tedy jisté jádro myšlenky vývoje v rozšířeném opakování základního cyklu. U Gervina nabývá tato představa historičtější podoby, přizpůsobené především novému povědomí historické dynamiky: Cyklus tvoří stadia, kdy duchovní a občanská svoboda je dána lidem jednotlivým, některým a mnohým.¹² To je příčinou postupu státních forem od monarchie přes vládu aristokratickou k republice. Tento cyklus se po dosažení posledního stupně vrací zase zpět. Neustále se opakuje, zachvacuje stále větší oblasti lidského ducha a činnosti, zasahuje stále větší masu lidí. Gervinus sleduje tento vývoj na dvou oblastech — starověkém Řecku a moderní Evropě.¹³

V obou cyklech šel vývoj od patriarchálního království k panství aristokracie a k demokracii. V novějších dějinách vidí Gervinus pouze přechod k aristokratickému panství a stále prorážející bojovný postup k demokracii. Zvláštní místo vymezuje absolutistické vládní formě, která je přechodná a má sjednotit národ k lidovládě a zničit aristokracii. Absolutismus má Gervinus za obdobu řecké tyranie a pokládá ji za nutnou, ale přechodnou národní školu svobody.¹⁴ Od 15. stol. (pád Byzance) tvoří tak náplň evropských dějin zápas o svobodu pro mnohé, o demokracii. Skvělým výrazem tohoto zápasu je především reformace.¹⁵

To, co bylo uvedeno, osvětluje výrazně pojem svobody jako měřítka a základu historického dění. Podle toho, jsou-li svobody mocni všichni, někteří nebo jedinci, je dán nejen charakter státu, ale celá epocha. Epocha je zároveň vyplněna bojem a přechodem od jednoho stupně k dalšímu. Jelikož v cyklu boje o svobodu je pravidelnost a řád, je řád i v každé epoše historické a mezi nimi navzájem. Tak má každé historické období jeden určující h i s t o r i c k ý z á k o n.

Tento historický zákon je ovšem odvozen, jak vidět, z obecné konstrukce, z teoretické doktríny a není důsledně propracován. Spíše je aplikován na ostře tendenční výklad dějin (např. v *Einleitung in die Geschichte des neunzehnten Jahrhunderts*). I tak se objevují u Gervina metodologické představy a pojmy ryze historické, zčásti převzaté od historické školy, zčásti sdílené všeobecně liberalismem. Tímto způsobem uplatňuje některé pojmy historické školy, jako např. „Auslöschen des Ichs“, „Verschwinden der Persönlichkeit vor dem Gegenstand“ a zejména představu národního ducha (*Volksgeist*). Značně akcentuje Gervinus myšlenku kontinuity, jež je pojata právě jako vývojová následnost, kterou nelze porušit, protože je dána zákonem historického dění.¹⁶ To nepochybně souvisí s liberálně kompromisním stupněm dialektického myšlení, které má polaritní protiklady rozporu za rovnocenné a za jediné východisko má syntézu jakožto kompromis.¹⁷ Nicméně již tímto dialektickým rysem se liší Gervinovo chápání kontinuity od pojetí historické školy a konservativní romantiky. Od historické školy a romantiky dále Gervina příkře odděluje vědomí zákonitosti dění. Tak tyto pojmy nabývají u Gervina nového významu, jsou věleněny do pojetí zákonitosti a vcelku zbaveny irrationality.

Historické prvky se u Gervina uplatňují v pojetí lidu, jenž se stává samostatným historickým činitelem zejména od přechodu z druhé do nejvyšší vývojové fáze. Podobně je tomu např. u Thierryho, kde se ovšem tento pojem uplatňuje

v teorii dobytí. Poznání, že dějiny dělají masy a ne vládnoucí jednotlivci, je u Gervina spojeno s ideou vývoje základního historického zákona, jehož výrazem je „Volksgeist“. Tak i úloha osobnosti je pojata jako výraz ideje doby, jen tak se dostává osobnosti síly; hodnota a mocnost jedince je dána jeho poměrem ke svobodě, resp. stupni jejího vývoje, sám není nic; jde-li proti ideji doby a duchu národa, musí být nutně zlomen.¹⁸

Bezprostřední historickou podobu obecného dějinného zákona podává u Gervina představa o šíření svobody v oblasti ducha. V souvislosti s německými dějinami ji vidí šířit ve třech stupních: náboženství, umění, politice.¹⁹ Zajímavé je toto pojetí zejména proto, že víceméně supluje poznatek třídní rozvrstvenosti společnosti. V rozšiřování svobody v oblastech ducha je tak mystifikovaně zachycen boj o svobodu nositelů duchovní činnosti. Tak se svoboda ve svém vývoji rozšiřuje nejen teritoriálně, ale také uvnitř společnosti. Toto racionální jádro má u Gervina sice ryze německou „zduchovněnou“ podobu, čímž je nutně deformováno, avšak již zde je do jisté míry vědomě zpolitizováno a po trpké zkušenosti z revoluce 1848 nabývá výmluvného rázu v Gervinově politické naději ve čtvrtý stav.²⁰ Sama myšlenka duchovních stadií je ostatně ostře politická v demokratickém liberálně-buržoasním smyslu a duchovní cesta vede nakonec k politice jako praktické aktivní činnosti za účelem demokratizace společnosti.

Podle Gervina znamená toto vědomí zákonitosti dění, že historik má za úkol studovat vývojový cyklus, jeho zákony a harmonii, aby dospěl k přípravě stadia současně nadcházejícího. Historik, samou svou vědou již angažován, má stát jako učitel a buditel národa v čele úsilí o prosazení toho, co nutně nadchází. Ze všeho jasně vyplývá, že historik má být bojovníkem za svobodu. Buď je přitom sám politikem, nebo zasévá politické sémě do národa, aby ho probudil k aktivitě, a je tedy učitelem politiků. Tento názor souvisí s Gervinovým přesvědčením a mravním učením, které vnáší do pojetí historie a jež je podmíněno a nakonec reálně dovršeno v praktické usilovné aktivní činnosti.²¹ Tento aktivismus byl příznačný pro německé liberální hnutí vůbec.²²

Pojem svobody jako míry dějin, názorně vyjádřený v Gervinově pojetí vývojového historického cyklu, nabývá přirozeně charakteru hodnotového, hodnotícího. Svobody je více nebo méně, každá vývojová etapa je charakteristická určitou obecnou mírou svobody.²³ Toto pojmání svobody jakožto hodnoty (nebo alespoň hodnotového ekvivalentu) je v podstatě protikantovské, neboť mravní hodnota (kvalita „sekundárního“ typu) je zde objektivní a nevzniká skrze člověka samého.

Kategorie svobody má hodnotový charakter a v jednotlivých momentech dějinného vývoje je více nebo méně naplněna. Jelikož je míra této naplněnosti uspořádána v pravidelně vzestupné dráze vývojového cyklu, mají etapy zápasu o svobodu svou vlastní hodnotu, hodnotu navzájem různou. Demokracie pak je stupněm nejvyšším. Tak míří Gervinus přímo proti rankovskému pojetí; politickými důsledky této teze²⁴ se jeví Gervinus jako mluvčí té buržoasie, kterou v Německu čekala ještě pokroková revoluční úloha. Rankovský relativismus přiléhá přinejlepším ke kompromisním stanoviskům zfeudalisovaného měšťanstva.²⁵

Gervinovo pojetí dějin, patrné především v základní kategorii svobody, je nepochybně výrazem nového historického citění. Od Scottova koloritního historického románu²⁶ přes koncepcí Thierryho, de Baranta, Guizota až po německou romantiku²⁷ se duch nového historického citění šířil jako jeden ze zvláštních duchovních plodů restauračního období. Tím ovšem Gervinus nemohl být, ze-

jména při své snaze být politickým, nedotčen. Tak se k němu dostávají uvedené odosobňovací termíny historické školy, uplatňované ovšem v kontextu jeho vlastní koncepce, a tedy i modifikované významově. Odtud „Volksgeist“ jest výrazem stupně svobody v národě, výrazem právě obsahovým, specifickým, národně koloritním. I jistá iracionalita se v obsahu tohoto termínu připouští, ovšem jako neuvědomělost v chaosu, jenž jest rozumně překlenován harmonií historického zákona: Parlament má být podle Gervina institucí, kde jsou tyto iracionální podněty, svědčící o míře postupu svobody v národě, zachycovány a správa společnosti má být tímto prostřednictvím ovlivňována.²⁸ Obsahové pojetí historie pak výrazně proniká Gervinovo vidění národa a státu.

Charakteristická je oblast zevšeobecnění obsahového přístupu k dějinám u Gervina. Letmo jsme připoměli již několikrát jeho spřízněnost s romantickými historiky francouzskými. Od nich je však také výrazně odlišen a toto odlišení svědčí o různosti poměrů francouzských a německých. Zatímco u Thierryho se dějinná obsahovost, což je patrně zejména v pojetí národa, obrací nakonec na pole sociologické analýzy, u Gervina vše vplývá v činitel mravní. Rozdíl mezi ideology vyspělé buržoasní společnosti francouzské a představitelem vcelku nejdemokratičtějšího křídla německé historiografie té doby jasně upomíná na odlišnost obou společností.

2.

Gervinovo pojetí národa, státu a národního státu

Celé Gervinovo pojetí národa vyplývá v zásadě z obecných obrysů jeho koncepce, jak jsme ji charakterizovali.

Všechno historické dění naplňuje cyklický vývoj svobody. Národ, který je pospolitou jednotkou v tomto zápase, historickým celkem, je v tom či onom momentu vývoje, svoboda je v něm naplněna v té či oné míře. Typické pro Gervina je, že se právě v tomto bodě neobrací jako buržoasní historikové francouzští nebo angličtí — k analýze společnosti, ale etizuje. Národ je mu mravně zralý pro určitý stupeň svobody, vyvíjí se ke svobodě zevnitř, organicky a cestou historických zákonitostí; tento vývoj necharakterizuje však Gervinius třídně, ale jako mravní vývoj národa, n á r o d n í h o d u c h a. V národním duchu (Volksgeist) se tak projevuje sám vývoj svobody, nejobecnější historický zákon. Tento pojem vyhovuje novému restauračnímu historismu, neboť vyjadřuje pružně celkový komplex života lidu či národa v jedinečném momentu na jedinečném místě. Gervinus však překonává původní smysl termínu „Volksgeist“, jenž se zrodil u historiků konservativní romantiky jako jeden z pojmů pro vcítění, porozumění a intuitivní proniknutí odosobněné historické látky. U Gervina je tento iracionální pojem objektivizován, stabilizován v zákonitostech vývoje a nabývá aktivního rysu, když je modifikován v tzv. „Volkswille“. Z irracionality zbývá jen mnohost jedinečností, bezprostřední „chaos“, v němž se zákon vývoje prosazuje.

Již jsme poukázali na to, že mravním vrcholem je Gervinovi imperativní vědomí úlohy, jíž má jednotlivec nebo kolektiv dostat. Mravní hodnota tkví v aktivním usilování. Jakkoli je tato myšlenka namířena ostře proti subjektivismu,²⁹ podržuje ostrý voluntaristický akcent po způsobu Fichtových. Gervinův racionalismus dosazuje tento prvek jako mravní dominantu do své vývojové soustavy. Tím nabývá jeho mravní imperativ teoretické podoby jako uvědomění zákonitosti.

a tak svérázně syntetizuje subjekt a objekt člověka v historickém procesu. Ona uvědomělá zákonitost totiž právě nabývá podoby volní.³⁰ V tomto místě koncepce je Gervinus až překvapivě blízko hegelovské levici, např. názorům Augusta von Cieszkowského a dokonce i některým rysům učení Hessova³¹ (jako např. aktivismu a zetizování společenské problematiky). Tato podobnost je nepochybně zajímavým výrazem toho, nakolik byla restaurační doba nabita revolucí³² a její myšlení určeno především touhou po činu, po změně, po překonání stávajícího. Prvním základním impulsem, jímž leví hegelovci ještě před Marxem zrevolucionizovali samého Hegela, bylo přijetí a rozvíjení fichtovského aktivismu uvnitř dialektiky.³³ Gervinus zdaleka ovšem k hegelovské levici nepatřil, avšak analogie je tím výmluvnější. Analogie ovšem je jen v obecném, v základním myšlenkovém modelu. Zejména před rokem 1848 se Gervinovy představy o revoluci velmi příkře rozcházejí s mladší generací německých demokratů. Hessovská utopie komunismu pak byla Gervinovi cizí i tehdy, když v padesátých letech smýšlel nejradiálněji.

Pojmy „Volkgeist“ a „Volkswille“ jsou tak ve své podstatě identické, přičemž jsou především nositeli osvobozovacího boje. Charakter takového nazírání je syntetický: slučuje racionalismus osvícenské „Kosmoslehre“ s historickým cítěním pro jedinečné.

Politický aspekt syntézy³⁴ je zřejmý, avšak při Gervinově liberálním sklonu ke kompromisnictví poněkud dvojsečný. Vládce musí poslouchat vůli národa a jednat v souladu s národním duchem, má-li být vládcem dobrým a nemá-li být smeten. Vše se však dá obrátit — a to Gervinus zakusil na otřesení své vlastní politické doktriny v roce 1848 — v konservativní podobu myšlenky historické kontinuity. Tomuto problému musíme věnovat vysvětlení.

Gervinovo vymezení národa je dáno především v ě d o m í m celostní pospolitosti. Jen tak může být národ syntetickou jednotkou, v níž se odehrává boj za svobodu neboli zákonitý historický vývoj. Základ onoho celostního pojmání přišel ke Gervinovi patrně zase od Fichta. Obratné udržování jednoty „já“ národa jest podmínkou národní existence (existence národa jako zvláštního celku). Výsledkem tohoto udržování prvotní apercpece je kultura a civilizace národa. Zde ve fichtovství máme zřetelné jádro Gervinovy koncepce a svědectví, že Gervinův národ má charakter ideje.

Přestože národ je Gervinovi jevištěm zápasu za svobodu, musí obsahovat v sobě všechny složky tohoto boje. Národ jako s p o l e č n o s t je takový, jaká je jeho mravní vyspělost, to jest schopnost ke svobodě, a tudíž i stupeň svobody. Národ obsahuje u Gervina v jednom celku základní třídní konstelaci, obsahuje společně lid i vládcce. To je značně h i s t o r i c k é nazírání, které stojí naprosto proti osvícenské teorii smlouvy. Princip mravní zralosti národa logicky mluví dokonce i ve smyslu hegelovského bytí „rozumného“.³⁵ Rozumným, čili spravedlivým je způsob vládnutí jen tehdy, když odpovídá stupni „národního ducha“ neboli „národní vůli“. Jakmile se národ dostane k dalšímu stupni schopnosti svobody, stává se minulý způsob organizace společnosti nespravedlivým, je předurčen k zániku. Po něm se chopí moci a kultury (svobody) všichni ti, kdož jsou toho schopni.³⁶

Líčí-li Gervinus mravní stav národa, psychologizuje-li³⁷ v souvislosti s národním duchem, vůlí, činí tak nepochybně ve snaze o analýzu společnosti. Vyplývá to zřetelně z rozboru jeho teoretického stanoviska. Můžeme se o tom přesvědčit četbou kteréhokoliv Gervinova spisu, zvláště výrazně pak v Dějinách 19. století

a v Úvodu k dějinám 19. století. V mnohém byl Gervinus nepochybně inspirován Machiavellim, zejména pokud jde o dialektiku ctnosti (virtu) a o stanovisko k formám vlády. Gervinus právě z tohoto aspektu Machiavelliho a florentské historicky vůbec důkladně studoval. O jeho vztazích k velkému mysliteli italské renesance a o případné možné recepci nebo alespoň inspiraci svědčí spis o florentské historiografii,³⁸ zvláště pak v částech rozbírajících a komentujících Machiavelliho názory o národu a státu. Celá tato práce Gervinova je ostře aktuální. Prudká kritika rozvratu knížecích domů a upadlosti rozdrobené Itálie míří mimo každou pochybnost na tehdejší Německo. Její aktuálnost vrcholí úvahami o budoucí státní formě. Cíl je jasný — poučit se z Machiavelliho úvah o tom, jak pozvednout rozvrácený národ k celosti a síle.³⁹ Gervinus souhlasně komentuje, že se tak musí stát přechodnou silnou a tvrdou vládou, která zlomí aristokracie a mravní rozklad, nemilosrdně uvede národ na dráhu morální spořádanosti a plnění imperativu svobody; poté musí vládce (kníže Machiavelliho) ustoupit, nebo bude smeten. V Itálii se to nemohlo stát v důsledku nemravnosti, zakoreněné v románské povaze. Může tomu tak být v Německu, kde je ctnost u Germánů v povaze, jak si k veliké radosti Gervinově povšiml již sám Machiavelli. Nehledě zde k polaritnímu antagonismu národním a rasovému, jímž se budeme ještě zabývat, ctností se zcela přirozeně rozumí mravně spořádaný život v činném jednání a podnikání, neboli ryze buržoasní element, byť v trochu ještě kalvínském vidění.

Myšlenka historické kontinuity je vývojovou komponentou celostního národního vědomí Gervinova. Mravní zrání národa ke svobodě je v podstatě revoluční a organický proces. Přirozeně, že probíhá v čase a podle historického zákona. Je tedy jasné, že každý stupeň svobody v národě je přirozeným výsledkem evolučního vývoje, nikoli skoku nebo násilného zavedení. To je základ Gervinova pojmání kontinuity, pojmání — jak vidět — překonávajícího konservativní smysl rankovský. Je to zásada nakonec i dnes aktuálně uplatňovaná např. v marxisticky pojaté tezi o nemožnosti vývozu nebo zavedení revoluce, o nutnosti budovat beztrždní společnost a nemožnosti prostě naraz ji ustavit. Povědomí kontinuity Gervinovi přímo diktovalo ostrou kritiku napoleonského uspořádání Evropy a politiky Svaté Aliance.⁴⁰ Tehdy, podle Gervina, nebyl žádný národ osvobozen, ale jedno jho bylo vyměněno za jiné. Evropa byla rozkouskována a přidělena korunovaným hlavám zcela mechanicky, aniž bylo dbáno alespoň základních zájmů národů: zachování celistvosti, pospolitosti jazykové, kulturní a náboženské. Místo vybudování silného feudálního celku, jenž by byl záštitou kultury a bezpečnosti Evropy⁴¹, bylo Německo poškozeno rozdělováním či výměnami trůnů, a také nevýhodnou mocenskou konstelací v Evropě; zvláště vliv ruského carismu označuje Gervinus za zotročující. Kontinuitní zásada umožňuje Gervinovi kritizovat i pestrý národnostní konglomerát Rakouské říše a nepřipouští možnost, že by Rakousko mohlo být státoprávně členem německé federace nebo dokonce jejím hegemonom, ač má jít zahraniční rakouská politika v německém duchu.⁴² Prusko po roce 1814 přirozeně stanulo do čela Německa, a to právě tím, že bylo zbaveno své vlastní staré velikosti. Tím se očistilo od slovanských prvků a stalo se mocí národní, ryze německou.⁴³ Jinak ovšem Gervinus kritizuje Prusko z liberálnědemokratické pozice a požaduje jeho konstituční demokratizaci, aby se mohlo stát hegemonom německé federace.

Zásada kontinuity ovšem je ve svém smyslu zvrtná. Jelikož národ tvoří lid i vládce, narušení vnitřní rovnováhy ze strany „lidu“ musí být rychle vyrovnáno

dohodou s vládcem a přechodem k evoluci, neboli návratem ke kontinuitě celku. Tuto tezi hlásal Gervinus často ve svých „Deutsche Zeitung“ během roku 1848.⁴⁴ Kontinuitní historické citění vede Gervina k respektování malých států na straně jedné a k neohraňování národně-státního pojmu na straně druhé. Malý stát má zaniknout jen vzájemnou dohodou vládců a lidu, nikoli likvidací zvenčí. V německém případě se má pěstovat obětavost pro společnou věc; výchovou k tomu má být sjednocení národa. Zde nabývá Gervinovo pojetí rysů pangermánství. Jasně ovšem je, že zásada kontinuity, kterou Gervinus zřejmě přejal od historické školy a kterou také rozvíjel Ranke, v Gervinově uplatnění v celku překonává svůj původně konservativní obsah demokratickou tendencí. Nicméně zůstává tezí, jež se může v různých konkrétních situacích obracet obsahově v opak.

Významnou kapitolou, zřetelně osvětlující charakter liberálního myšlení v oblasti pojmů národních, je Gervinova představa protikladného působení *germanismu* a *romanismu*, která v jeho koncepci funguje jako historická zákonitost, určující konkrétní podobu evropského vývojového cyklu. Jde tedy o jednu z představ historicky obsahových, směřujících k vysvětlení obsahu historického dění zevnitř (uvnitř rámce historického zákona). Této představě dodává váhy skutečnost, že byla v obměnách (na sobě poměrně nezávislých) sdílena liberálními historiky francouzskými, nejvýrazněji Thierrym, a můžeme ji také srovnávat s některými rysy v historické koncepci Františka Palackého.

Je zcela zřejmé, že u Gervina (ani u Thierryho nebo Palackého) nejde o pojmy poznamenané rasismem, je dokonce možné — vzhledem k nevalnému významu gervinovského psychologizování — s prospěchem pominout zdánlivě agresivní pasáže psychologických charakteristik, které jsou nebezpečné snad pouze jako inspirace pro agitátory. Opravdu nebezpečné tendence Gervinova odkazu pramení z historicko-koncepčních (nikoli biologických) aspektů lišení na principy germánské, románské a slovanské. Liberální myšlení zde nerozděluje lidstvo na nadlidi a podlidi podle rasy, nerozděluje tak ani národy, ale v jeho národních pojmech odeznívá rozdělení lidí na třídy, což posouvá toto myšlení až na nejzazší hranici „národních“ historických abstrakcí; můžeme zde analyzovat počátek nového stupně sebeuvědomění člověka v dějinách, sebeuvědomění třídního.

Gervinovo germánství je charakterizováno čistě mravními kvalitami (svoboda, ctnost, lidskost, morálka, volnost národního vývoje atd.), jako pojem však funguje v souvislostech ryze historických. V reformaci zdůrazňuje měšťanský prvek, reformace sama je mu základem boje za svobodu mnohých, za demokracii;⁴⁵ teologickou stránku s neomylným třídním smyslem naprosto pomíjí. Srovnává-li státní systémy, germánské vidí jako demokratické (budovány zdola), zatímco v románské státnosti převažuje tendence k universalistické vládě a centralistickému despotismu. Romanismus, jakožto protiva ke germánské schopnosti ke svobodě, decentralizaci, demokracii etc., vystupuje tedy jako idea, na niž je redukci převeden feudální společenský živel. Také historická retrospektiva Gervinova svědčí jasně pro tento výklad: Germanismus působil ve středověku latentně, Machiavelli (také Hus) je génie, jehož rozpornost je rozporností doby před výbuchem, doby, v níž živly germanismu a romanismu poprvé stojí proti sobě ostře vyhraněny.⁴⁶ Z reformace potom roste a sílí působení germanismu; románský princip, bránící rozvoji měšťanstva, a tím i přirozenému rozvoji hospodářskému i duchovnímu, vede přes všechno úsilí po velké státní moci navenek i vnitřně k úpadku.⁴⁷ Historický boj se promítá ve smyslu „národním“ — a tak v reformacním usilování demokratickém Gervinovi splývá jedno směřování k duchovní

svobodě a k individuální svobodě vůbec se stavovským (třídním) usilováním o svobodu a posléze i všech malých celků germánských.⁴⁸ Odtud pak také historicky citěný základ pro federativní sjednocení Německa, základ nepochybně sympatický, který ovšem právě pro svou národně-mravní formulaci a skrze zduchovení do abstraktních principů může se zvrátit v pangermánství.

Konečně buržoasně občanský smysl ideje germanismu výrazně plyne z Gervinova kontinuálního pojmání reformace, francouzské revoluce a revoluce americké až k tehdy současným hnutím demokratickým.⁴⁹

V Thierryho teorii dobytí mají národní pojmy klíčový význam jako nástroje třídního výkladu dějin a společenské analýzy současnosti: Obsahem evropských dějin od pádu římského imperia je boj národností („race d'homme“),⁵⁰ zafixovaný posléze ve strukturu feudální, v níž je již symbióza národností vyjádřena sociálně, nikoli v dualismu národním. Pokořená národnost — dobyvatel s ní jazykově a kulturně splynul — zůstává v nesvobodě uzavřenou vrstvou, bojující proti systému dobytí, za občanskou emancipaci. Zajímavý je zde především rozdíl v druhu abstrakce: Zatímco Gervinův protiklad germanismu a romanismu je ve své projekci etické idcou, historickou zákonitostí pouze mlhavě se vázící na konkrétního nositele, zatímco u Palackého jde o národní ideu jako způsob života společnosti (germanismus jako zavlečení feudálního systému mezi demokratické Slovany) — Thierryho národnostní pojmy se v teorii dobytí bezprostředně váží na historické nositele, což právě vede k vytýčení existence společenských tříd.

Základní myšlenkový model, který nalézáme u Gervina, Thierryho a Palackého, spočívá na těchto základech: Myšlení se nese v dimenzi národních idejí (příp. idejí národnostních či kmenových atpod.), které mají charakter historicky aktivní — působí jako zákonitost. V tomto rámci se vyhraňuje základní rozpor mezi idejemi. Obsahem myšlení je vývoj třídního uspořádání společnosti: Hlavní konflikt, který určuje celou konkrétní podobu historického cyklu, je konflikt mezi mocí utlačitelskou a osvobozující. Utláčitelská moc má charakter feudální,⁵¹ osvobozující živel je měšťanský, buržoasní.⁵² Tak se třídní boj feudálně-buržoasní těmto historikům jeví transformovaně jako zápas romanismu a germanismu, germánství a slovanství, či národa dobytelského a domácích kmenů, přičemž tento boj vidí — přes své jinak různé stavěné historikofilosofické koncepce — jako boj za občanskou demokracii a individuální svobodu. Myšlenka individuální svobody jakožto základu státního blaha uvnitř i navenek vyvstává z těchto názorů jako přímý politický požadavek směřování k buržoasní demokracii, což odpovídá rozmachu volně kapitalistického stadia. Pro třídní obsah obecně historických národních idejí svědčí i to, že za základ srovnání se bere jakýsi „původní stav“ v podobě zidealizovaného raného středověku, v němž se shledává předobraz rovnosti, práva a národní svobody. To je pozůstatek nepochybně osvícenských, zhistorizovaný ovšem. Celé toto nazírání je charakteristické spojením nacionálního náhledu a historického citění: V pojmech a idejích národních se prosazují zákonitosti a rozpory třídní, třídní obsah dějin a konečně samo formování moderních národů. U Gervina toto vše ústí německy promítnuto v rovině mravní a v rámec filosofickohistorické představy vývoje svobody, Palacký — jak to odpovídá jeho politické doktríně i tehdejší české situaci — ulpívá ponejvíce právě na národních kvalitách těchto pojmů, Thierry silněji akcentuje momenty sociologické a romantický historismus občanského zaměření.

Můžeme tedy hypoteticky vyvodit vyvíjející se dobový model myšlení, v jehož struktuře zmíněné odpovídající si „národní pojmy“ — jakkoli se u jednotlivých

historiků liší jak nacionálním aspektem, tak především mírou a způsobem abstrakce — mají v souvislostech struktury stejnou funkci. Celý tento model má charakter romanticko-osvícenské syntézy (historicky obsahové citění, aktivismus, vědomí zákonitosti) a zdá se být jednou z tendencí vedoucích k Marxovi. Zajímavé je, že tato tendence jde mimo Hegela. Marx tento model zbavuje národní mystifikace a posunuje jej do roviny třídní a třídně revoluční. Lze v tom spatřovat jeden z dokladů kontinuity a objektivnosti cesty historického sebepoznání, které v rozkvětu devatenáctého století dospělo k propracování revolucionizujícího názoru, že dějiny jsou sebetvůřícím aktem člověka.

Ideové vymezení národa u Gervina jsme v hlavních rysech již nastínili. Zakládá se na vědomí celistvosti uprostřed boje za svobodu, tedy historického vývoje. Ustavuje se v úloze, kterou má a musí v historickém běhu vyplnit, aby bylo zachováno národní „já“ a vyvíjí se kontinuitně jako celostní organismus, čímž jest pod pojem národ zahrnuta celá společnost se všemi třídami, vrstvami. Toto zajímavé základní pojetí národa je v konkrétní aplikaci příliš nejednoznačné, ba vágní. Projevuje se to ve vztahu ke složité situaci rozdrobeného Německa. Gervinus se neodvažuje navrhnout zrušení malých státeků, na druhé straně dává národní myšlenke hodnotu programu bezmála světovládného.

Gervinovy názory zachycují právě úporné liberální úsilí o demokratické konstituování moderního německého národa, jsou to však pouze pokusy v oblasti ideologické, a i u tak občanského myslitele jako je Gervinus vcelku ne prostě některých retardačních prvků. Tyto prvky lze přičíst vlivu doby, v níž se konstituování moderních národů lámalo na nevybíravých mocenských opatřeních⁵¹ feudálně absolutního státu a byrokracie. Značný vliv měla situace v Německu⁵² a typicky liberální sympatie k malým národům, které zápasí o existenci s velmocemi. Gervinus musel nutně vidět evropské velmoci, kromě Anglie, ve špatném světle jejich aliančního despotismu. Odtud snad pochází také impuls k jeho představě nové feudální velmoci, založené demokraticky, velmoci vnitřně ovládané třetím stavem. Cesta k této velmoci měla právě vésti přes federalismus, přes přirozené nesobectví drobných států.

Nelze si v této souvislosti nepřipomenout federalismus Palackého a jeho koncepci federálního rakouského mocnářství, jež mělo plnit společensky obdobnou úlohu jako Gervinovo Německo, sjednocené pod silným císařem; zatímco ovšem Palackého politická koncepce federalismem končila, spatřujíc v něm záruku volného národního rozvoje na jedné a ochrany malého národa na druhé straně, Gervinovi bylo federální Německo pouze výchovným mezidobím. Jeho tvrdou vládu mělo vystřídat stádium svobody pro všechny, tj. demokracie a republika. Nicméně skutečnost, že jak Palacký, tak Gervinus vidí vyřešení neuspokojivé situace, zaviněné hlubokým rozporem mezi vládci a lidem, pouze v „syntetické“ dohodě vlády s lidem, tj. v kompromisu, je typická pro liberální myšlení a politiku. Gervinus i Palacký potřebují proti „lidu“ spravedlivého sice, ale silného vládce. Příznačné jsou teoretické kořeny historické koncepce v tomto bodě. Spočívají v evolucionismu založeném na jistém stupni dialektického myšlení, jenž je charakterizován základním vědomím polarity. Silně osvícenské pojmání historické zákonitosti si však vynucuje rovnovážné, harmonické vidění této polarity, která tudíž může být překonána pouze syntetickým kompromisem obou rovnocenných složek. Evolucionismus Gervinův je na mnohem vyspělejšímu stupni než Palackého koncepce, která zdaleka není v tak velké míře prostoupěna dialektikou a schopností abstrakce.

V 19. století vidí Gervinus platit zákon, že národy spějí vnitřně ke svobodě (od druhého ke třetímu stadiu), navenek pak k velikosti.⁵³ To jest základní zákon epochy, navazující aktivní politicko-hospodářskou činností na reformaci a osvícenství, které byly periodami osvobození ducha. Gervinus sleduje linii od francouzské revoluce přes Napoleona, osvobozovací boj řecký a americký až k revoluci 1830 jako jednu vývojovou řadu. Základem tohoto historického převratu je osvobození třetího stavu, tj. především revoluční buržoazie, a jeho mocenský a hospodářský rozmach. Tak také hodnotí francouzskou revoluci, přičemž právě tento její výsledek pokládá za trvalý; „výstřelky“ i teror revoluce pokládá za důsledek nepochopení potřeby reforem předrevoluční vládou, její mravní rozvrácenosti, v neposlední řadě pak za výsledek piklů a provokací kontrarevoluce. S národně osvobozenekým hnutím Gervinus sympatizuje, věren své zásadě, že každý národ, který je schopen bojovat, má právo na sebeurčení. Po roce 1848 pak je posílen, při všem zklamání, jeho názor o nutnosti revolučního zvratu. Nabývá převahy nad starší tezí, že řešení alternativy evoluce nebo revoluce záleží na schopnosti vlády provést včas reformy a vychovávat národ ke svobodě. Vyzrává dokonce v přesvědčení, že budoucí revoluci provede čtvrtý stav, když třetí je sobecky zkorumpován minimálními úspěchy. Liberál Gervinus tak postoupil k základům třídního chápání,⁵⁴ zároveň však u něho nabývá převahy rozhořčený étos stárnoucího profesorského poctivce. Vášnivý odpor vůči Bismarckovi a pokusy založit ještě v jedenasedmdesátém roce opoziční stranu či alespoň list⁵⁵ jsou pak již jen sympatickým, ale naprosto bezmocným protestem, zakládajícím se na nezlomném přesvědčení Gervinově o zákonu epochy, jenž v 19. století má vést národy vnitřně i navenek ke svobodě.

V této souvislosti se nabízí srovnání s některými aspekty pojetí rankovského. Demokratičnost a zejména buržoazní občanskost Gervinova zde vyniká zcela nápadně zejména v otázkách národa a státu. Ranke zbožšťuje stát jako hodnotu věčnou, absolutní a historicky priorní a národ je mu nanejvýš konkrétním vyplněním státní organizace. Gervinus má za vlastního nositele historického dění národ, jenž tvoří či boří státnost. Oba zaujímají zcela protikladný postoj k národně osvobozovacímu hnutí: Ranke zcela záporný, neboť se zde národ zmocňuje práva, které mu Ranke upírá, totiž práva bořit stát, ničit tuto absolutní historickou složku, která je od boha, Gervinus naproti tomu s národně osvobozenekým hnutím naprosto sympatizuje: jemu je nositelem historického vývoje národ, nikoli ztrnulý stát. Gervinus jde navíc tak daleko, že i boj o svobodu uvnitř národa uznává jako nutný projev historického zákona svobody. Souhlasí s Machiavellim, že za zdravých podmínek⁵⁶ je tento vnitřní zápas ku prospěchu národa, vede k přirozenému evolučnímu vývoji, a tudíž tak utužuje i mravní zdraví národního celku. Proti tomu staví Ranke apologetiku státu a moci jako věčných hodnot, které mají být maximálně uplatněny v zájmu řádného chodu dějin.⁵⁷ Je to pojetí přímo protivývojové, konzervativní a despotické. Přirozeným důsledkem je známý Rankův metaforický výrok, že všechny dějinné epochy mají stejně blízko k bohu. Tato cesta končí v totálním relativismu, nad nímž se vznášejí orgány moci, jež je třeba v zájmu ustavení hodnot prostě zbožštit. Smysl této koncepce je jasný a pro německou tragedii charakteristický. Apologetika moci na straně jedné a relativismus na druhé straně jsou dostatečně širokým rámcem, do něhož se vejde německá výjimečnost, symbolizovaná v první řadě kompromisní symbiózou mocných strany feudální i buržoazní, symbiózou skutečnou právě ve státě a moci, rámcem, kolem něhož je všechno ostatní zrelativi-

zováno do nezřetelnosti. Proto mohlo rankovství nabýt tak trvalého a mocného vlivu jako ideologická aureola výjimečného kultu státnosti.⁵⁸ Gervinova historičtější a zejména z hlediska zájmů buržoazie třídně čistší koncepce zůstala ve stínu a opomenuta.

Gervinův poměr k otázce národa a státu je dán, jak jsme již naznačili, pojetím národa samého. Je-li národ nositelem boje za svobodu, jsou státní instituce národa něčím, v čem jest stupeň svobody zobjektivizován a prostřednictvím čeho je také garantován. Svoboda nevystupuje sama o sobě, ale prostřednictvím národních pojmů a institucí. Tak je Gervinovi stát výrazem mravní zralosti a zároveň stupně svobody národa. Jestliže je vzájemná adekvátnost mezi oběma porušena, dochází ke krizi a ke spravedlivému zápasu o opětnou proporcionalitu, tj. o státnost odpovídající dosažené schopnosti svobody. Jelikož národ se ku svobodě vyvíjí zevnitř, je zde přirozeně nutnost neustálého přizpůsobování a zdokonalování státu. To se může dít evolucí, ale také revolucí. Revoluce tak není Gervinovi zvrácením nebo korektivem vývoje, jak to vidí např. romantika, ale naplněním nutného zákona.⁵⁹ Zásada kontinuity je tedy prvkem spojujícím vývoj, zajišťujícím jeho organičnost, a je tedy něčím naprosto jiným než rankovským sjednocením státu v čase. Nezabsolutňuje jeho zvláštní hodnotu o sobě (*Eigenwert*),⁶⁰ ani národ, ani národní stát (*Nationalstaat*), ale pojímá je historicky. V souvislosti se svým zákonem svobody pro 19. století razí tezi, že by vnitřní svoboda ve státě, tj. liberalizace státu, vyřešila základní problémy sociální, hospodářské i zahraničněpolitické a vedla k síle a moci národa.

Jestliže Gervinus považuje stát za produkt historického vývoje národa,⁶¹ neznamená to, že otázky státu a moci podceňoval a fatalisticky pokládal za pouhé a nezměnitelné zrcadlení národního vývoje. Gervinův stát má být právě proto, že budován národem, schopen aktivity především výchovné. Historik je učitelem politika. Stát má vést výchovně národ k dalšímu stupni svobody, občané se musí učit obětí a aktivní svobodné činností a jí rozvíjet svobodný stát. Gervinovi se tak rýsuje státní ideál, v němž by stát učil občany svobodě a kultuře a sám byl politickým projevem národní kultury neboli ideálem hegelovské svobody v praxi. V tom se Gervinus učil také u myslitelů italské renesance, jmenovitě u Machiavelliho: jeho komentáře z práce „*Geschichte der florentinischen Historiographie*“ — prohloubeny a obohaceny o reakci na politickou současnost — figurují v dalších Gervinových dilech. Zvláště markantní je to v „*Einleitung in die Geschichte des neunzehnten Jahrhunderts*“, které je Gervinovým historicko-filosofickým kompendiem. Především to platí o reflexích o republice a monarchii, o výchovné úloze státu a kritice náboženství. Zejména však Gervinovy názory na státní formu vycházejí z úvah, se kterými se setkáváme už v jeho práci o Machiavellim.⁶² Republika je možná a potřebná tam, kde jest občanská rovnost nebo alespoň její předpoklady. Gervinus toto stadium pokládá za perspektivní cíl, který předpokládá dosažení třetího stupně svobody, svobody pro mnohé neboli demokracie čili svobodného individua. Monarchická vládní forma vyhovuje tam, kde je nerovnost občanů, kde je aristokracie. V tomto případě má jen absolutní vladař vyhlídku ukázat aristokracii mocí, podříditi si ji a zlomit. Tím vytváří předpoklad právě pro občanskou rovnost. Absolutní vláda — Gervinus souhlasí s Machiavellim — musí být silná a tvrdá, a nelze-li jinak, nemá se vyhýbat ani krutosti a zlu, aby vyplnila své vyšší historické poslání. Je přechodným typem, který má Gervinus za dobu řecké tyrannis: jakmile splní svou úlohu, musí ustoupit, nebo je odstraněna. V dějinách může pomáhat vývoji svobody,

ale může jej, není-li včas odstraněna, zdržovat. Absolutismus tak plní úlohu mravní.

Za politický cíl současnosti pokládá Gervinus konstituční monarchii s dvoukomorovým parlamentem a ústavou, která by zaručovala dostatečný podíl třetího stavu na vládě a zároveň zkáznila aristokracii i národ, a připravila tak předpoklady pro demokracii. Rysy státní formy nejsou přesně vyhraněny, jasný a důsledný je pouze požadavek federalismu pro Německo. Gervinus rezignuje na úvahu o konkrétní státní formě a obrací výlučný zřetel k obsahu:⁶³ jakou úlohu a instituce plní, kdo má faktickou moc, je-li dostatečně garantována svoboda osobnosti. Je to typické pro liberální křídlo restaurační ideologie.⁶⁴ Německo vnitřně má prodělat ještě jednou svou sjednocující, ale již buržoazně demokratickou tyranii: absolutismus malých knížat splnil již svou úlohu evropskou i germánskou, ale ne národní a německou, velmocenskou v moderním smyslu. Toto pojetí je zajímavé a ukazuje, do jaké míry si byl Gervinus vědom problému německé výjimečnosti. Hledí ji překonat procesem zvláštním, v němž by však bylo učiněno zadost o b e c n ě m u historickému zákonu.⁶⁵ Má být učiněno vše pro rozvíjení svobody „lidu“ a pro jeho výchovu k samostatnému politickému životu. Demokratická práva svobody tisku, projevu, shromažďování, náboženství a parlamentarismu mají být pevně zaručena. Smysl Gervinovy koncepce je jasný; znamená konstituování buržoazního moderního národa. Proto vidí v Prusku, které by bylo ochotno dodržet naznačenou koncepci, možného hegemonu Německa. Proto nenávidí bismarckovskou politiku, jejíž síla rostla z protidemokratického sblížení junkerstva a velkoburžoazie a jež ovšem výjimečnost německého vývoje jen utvrdila; moderní německý národ byl formován cestou vskutku tragickou.

P o z n á m k y

¹ „Die Geschichte ist im Grossen als ein gesetzlicher Lauf geordnet.“ Tato představa je osvícenská, vyskytuje se např. u Voltaira.

² Např. šlechta oprávněně vládne v aristokratické státní formě, dokud je jediným aktivně činným a k vládnutí schopným představitelem národa.

³ Gervinus sám říká: „... bis jetzt ein stetter Fortschritt in stets erweiterten Räumen, Kreisläufe von stets weiterzogenen Kreisen der menschlichen Vervollkommnung zu beobachten gewesen sind.“

⁴ Zde, jako u některých jiných pojmů, přejímá Gervinus termín romantický (historická škola, Ranke), ale ve vlastním významu, jak ještě ukáží.

⁵ Je to syntéza osvícenská, negující abstraktní a mechanické duchovní konstrukce osvícenské, avšak uchovávající racionální jádro myšlení (vědomí zákonitosti), které německá konservativní romantika negovala také.

⁶ B. G. Reizov, *Francuzská romantická historiografie*, Leningrad 1956, str. 102 n.

⁷ Gervinus nepochybně Hegela znal. Není však veelku stopy po hlubokém pochopení jeho filosofie, tudíž i v koncepci historikofilosofické jde nejspíše opravdu jen o paralely. Gervinus také není filosof, buduje pouze historickou koncepci, nikoli filosofický systém.

⁸ Kosmický zákon v subjektu (subjekt jako racionální mikrosvět) i v objektu, podobně jako Hegelova absolutní idca.

⁹ Hegel, *Ästhetik*, Berlin 1955, S. 141.

¹⁰ Nutno ovšem podotknout, že ve srovnání s Hegelem jde o paralelu v rovinách naprosto různé úrovně. To, co u Hegela rostlo jako mohutná koncepce celostního výkladu světa, u Gervina nacházíme pouze v rámci historikofilosofické spekulace značně utilitárního a náprosto nesystematického rázu. Sám tento fakt paralelismu v různých rovinách (samozřejmě, že je možno ho nalézat velmi často) však zajímavě ukazuje na dobovost, historickou danost myšlení.

- ¹¹ Např. Lessing, Herder, také Hegel — ten ovšem již ne tak mechanicky. Tato myšlenka se však uplatňuje již dříve, např. u myslitelů italské renesance, později ji rozvíjí např. Vico.
- ¹² Srov. Gervinus, *Einleitung in die Geschichte des neunzehnten Jahrhunderts*, Berlin II, 1921, str. 13 (dále jen Einl.).
- ¹³ *Einl.*, str. 13.
- ¹⁴ Srov. *Einl.*, str. 15—19, dále pak velmi důrazně ve spise o dějinách florentské historiografie, zvláště v pasážích o Machiavellim.
- ¹⁵ Srov. např. *Einl.*, str. 19.
- ¹⁶ Viz Gervinovo stanovisko ke sjednocení Německa, jeho federální představu, kterou ještě rozebereme.
- ¹⁷ U Palackého na to poukazuje Milan Machovec, *František Palacký a česká filozofie*, Rozpravy ČSAV 1961, seš. 2.
- ¹⁸ Srov. např. Gervinus, *Geschichte des neunzehnten Jahrhunderts seit den Wiener Verträgen*, (dále jen G. 19. Jh.), díl I., str. 12 v pasáži o Napoleonovi. Podobně posuzuje Gervinus Luthera a jiné osobnosti jako naplnění celého směřování doby.
- ¹⁹ Srov. např. *Einl.*, nebo *Geschichte der deutschen Dichtung*, Leipzig 1853 (dále jen DD.).
- ²⁰ *Einl.*, str. 186.
- ²¹ *Einl.*, např. str. 181—182.
- ²² Pro Dahlmanna, Rottecka, před tím již Arndta, Menzela aj.
- ²³ Připomíná to živé úvahy francouzských historiků na téma svobody, např. myšlenky Deunonovy nebo Viktora Cousina o tom, že každá etapa a každá vládní forma má určitý obsah svobody, jenž se s vývojem má zvětšovat. Srov. B. G. Reizov, cit. dílo, str. 73.
- ²⁴ Pokrok svobody je vlastně rozšířenou reprodukcí svobody. Uvnitř cyklu vzestupnost, ale i zpětné naplňování cyklu, o němž není jasno, mní-li ho Gervinus jako úpadek či další naplňování. Logicky však lze vyvodit z jeho učení spíše neustálou vzestupnost.
- ²⁵ Srov. J. Kudrna, *Historie, filosofie, politika v NSR*, NPL 1964.
- ²⁶ Srov. G. Lukács, *Der historische Roman*, Berlin 1955.
- ²⁷ Srov. např. J. Kudrna, *K Hegelovu pojetí vztahu dialektiky a historismu*, strojopis, dále *Kapitoly z dějin historiografie a filosofie dějin*, Praha, SNP 1961.
- ²⁸ Srov. H. Wolf, G. G. Gervinus, *Sein geschichtlich politisches System*, Leipzig 1931, kap. II, str. 59 n.
- ²⁹ Z tohoto důvodu odmítá Gervinus romantickou školu a kritizuje i některé rysy Goethovy tvorby, např. koncepci Fausta.
- ³⁰ Samozřejmě ono uvědomění zákonitosti se může dít bezděčně, intuitivně, bez představy o historickém zákonu. Vystupuje zde pak tím více moment volní: chtění dosáhnout určitého požadavku. Historik má k tomuto chtění národ probouzet a zároveň i vzdělávat jeho historické povědomí a mravní vědomí historického zákona. Tento voluntaristický prvek je později velmi silně akceptován u Droysena.
- ³¹ Srov. A. Cornu, *K. Marx a Fr. Engels*, I—II, Berlin 1962.
- ³² Gervinus to ostatně sám bystře komentuje v *G. 19. Jh.*, např. str. 257.
- ³³ Srov. pozn. 31.
- ³⁴ Zajímavé je, že všechny romanticko-osvěřenské syntézy v období restaurace byly tak či onak revoluční. Vědomí neudržitelnosti stávajícího muselo tedy být naneivěše silné.
- ³⁵ Pěkně to postihl Heine, srov. *Gesammelte Werke*, Bd. V, Berlin 1956.
- ³⁶ Velmi jasně je to vidět z Gervinových komentářů k názorům Machiavelliho, srov. *Historische Schriften*, Frankfurt n. M., 1833 (dále jen HSch.), dále pak např. z pojetí absolutní vlády jako vlády přechodné, srov. *Einl.*, str. 17.
- ³⁷ Gervinovo líčení, zvl. v *G. 19. Jh.*, má občas charakter psychologizujícího popisu jednajících stran, vrstev atd. O psychologismu historickém (např. ve smyslu Wundtově) nelze zde ovšem mluvit.
- ³⁸ G. G. Gervinus, *Geschichte der florentinischen Historiographie bis zum sechzehnten Jahrhundert, mit Erläuterungen über den sittlichen, bürgerlichen und schriftstellerischen Charakter des Machiavelli*, Hsch.
- ³⁹ Gervinus se mocně v této otázce inspiroje Machiavelliho dílem „Il Principe“, srov. HSch., o tom J. Kudrna, *K Machiavelliho názorům státně politickým a historickým*, Filosofický časopis, VIII, 4, str. 554 n.
- ⁴⁰ Srov. *G. 19. Jh.*, Bd. I—II, str. 173 n.
- ⁴¹ Srov. *G. 19. Jh.*, Bd. I, str. 264 atd.
- ⁴² Po ztroskotané revoluci v Rakousku navrhuje dokonce válečné řešení dualismu: domnívá se totiž, že konstituční Prusko musí zvítězit.

⁴³ Srov. *G. 19. Jh.*, Bd. I, str. 232, 263 atd. Gervinus stojí na stanovisku Hardenbergově, že Prusko má být první německou střední mocí („Mittelmacht“).

⁴⁴ Gervinovo stanovisko k revoluci zde pro omezenost místa nemůžeme rozebrat. Toto téma tvoří celou jednu kapitolu mé širší práce. Musím se zde tedy spokojit jen se zběžnou charakteristikou v kontextu.

⁴⁵ Např. *Einkl.*, str. 39–40, 43–45 atd.

⁴⁶ *Einkl.*, str. 44, výrazněji *HSch.*, str. 218.

⁴⁷ Srov. úvahy o španělské zlaté bidě apod., *Einkl.*, str. 44–45.

⁴⁸ *Einkl.*, str. 46.

⁴⁹ *Einkl.*, str. 59, pozoruhodné je nadhození perspektivy revoluce — *Einkl.*, str. 179–191.

⁵⁰ *Reizov.*, cit. dílo, str. 87.

⁵¹ Např. politika Svaté Aliance, která dělila Evropu mechanicky mezi panovnické domy, a zvláště v Německu mezi drobné vasalské suverény, podle klesle kosmopolitního výpočtu na počet hlav poddaných. Zde i Gervinův prvek národní oddanosti historicky tradičnímu trůnu nabývá pokrokovějšího smyslu. *G. 19. Jh.*, Bd. I, str. 174 n.

⁵² Nebylo zcela jasno ani to, kdo je s to být mocenským hegemonem sjednocení.

⁵³ *Einkl.*, str. 68 atd.

⁵⁴ Srov. např. cestu bývalého blízkého Gervinova názorového spřízněnce Dahlmanna nebo sebekritiku a obrat Vischera (srov. *G. L u k á c s*, *Beiträge zur Geschichte der Ästhetik*, Berlin 1954, str. 217 n. aj.).

⁵⁵ Srov. *W o l f*, cit. dílo, str. 25.

⁵⁶ Gervinus, souhlasně s Machiavellim, má na mysli např. Řím za republiky, srov. *Hsch.*

⁵⁷ Zde právě je jasný rozdíl mezi Rankovým a Gervinovým pojetím historické kontinuity. Zatímco u Ranka je tímto pojmem utvrzována neměnitelná plynulost státní moci, Gervinus se snaží vystihnout alespoň dialektiku státu a národa.

⁵⁸ Srov. *J. K u d r n a*, *K filosofickým a politickým aspektům současné západoněmecké historiografie*, strojopis. Ještě dnes v NSR má rankovství vliv vedle náporu sociologizujících metod anglosaských.

⁵⁹ Srov. *DD*, Bd. II, str. 36, *G. 19. Jh.*, Bd. III, str. 22.

⁶⁰ Což Gervinovi vytýká *W o l f*, cit. práce, str. 96–97.

⁶¹ *DD*, Bd. V, str. 409.

⁶² Srov. *Hsch.*

⁶³ Toho si všiml u Gervina již *W o l f*, cit. práce, str. 64.

⁶⁴ Takto smýšlejí např. Thierry, Guizot, Comte, Dahlmann atd.

⁶⁵ Jinak řečeno: Chce německou výlučnost zrušit tím, že Německo se dostane na dráhu evropsky občanské (kapitalistické) velmoci. Počítá, že tím vzroste moc a sláva Německa i evropský klid, kultura a svoboda.

DER VOLKS- UND STAATSBEGRIFF BEI GERVINUS

Es soll hier angedeutet werden, dass die vorliegende Abhandlung nur einen Auszug aus einigen Partien grösserer Arbeit vorstellt und diese zusammenfassenden Sätze können kaum ihren informativen Zweck ganz erfüllen. Vor allem ist es wichtig, dass der Leser einige kurzgefasste Hinweise oder Charakteristiken nicht für endgültige Urteile des Verfassers halte.

Die Abhandlung zerfällt in zwei Teile: Im ersten bedürfte es einer Erörterung über die Grundprinzipie des theoretischen Kernes der Gervinusschen Konzeption, im zweiten wird die Problematik seines Staats- und Volksbegriffes behandelt.

Unter bezeichnenden Zügen, die den Anschauungen Gervinus' den zur historisch-philosophischen Konzeption gewordenen Charakter verleihen, tritt sehr deutlich der Freiheitsbegriff hervor. Die ganze Geschichte, lehrt Gervinus, sei ein fortdauernder Freiheitskampf, alles wird also dem Freiheitsgesetz unterworfen. Freiheit und Freiheitskampf erscheinen ihm als eine sinnlich fassbare Seite des Kosmosgesetzes, das alles Geschehen und naturgemäss auch die Geschichte leitet.

Das Aufklärungsbewusstsein der Gesetzlichkeit, der Kausalität und der Kontinuität wird bei Gervinus mit Elementen des neuen historischen Empfindens der Romantiker und der Restaurationsgeschichtsschreibung verbunden. Einer der bedeutenden Züge dieses Synthetismus ist der scharfe gegenteologische Akzent der offenen dynamischen Entwicklungskonzeption Gervinus', in der gerade die Freiheitskategorie die Endstelle als teleologisches Glied einnimmt

und dadurch als ein eigenartiger „erklärender“ Ausweg aus der Tautologie fungiert (die geschichtliche Entwicklung verläuft, weil sie verläuft).

Zugleich begegnet man der Freiheitskategorie (vor allem durch ihre Eingliederung in das System der Gesetze) als einer allgemeinsten Idee im Sinne des Begriffes, der Realität des Begriffes und der Einigkeit beider. In diesem Zusammenhang darf vermerkt werden, dass es sich hier deutlich eine gewisse Parallele zu Hegel zeigen liesse, freilich auf einer anderen Stufe. Mittels der Freiheitskategorie synthetisiert Gervinus Subjekt und Objekt und so gelangt er zur eigenartigen Dialektik der Geschichte.

Der Freiheitsbegriff, der den Massstab der Geschichte darstellt und seinen Ausdruck im Entwicklungsrhythmus findet (Monarchie, Aristokratie, Demokratie), erlangt bei Gervinus einen bewertenden Charakter, der Demokratie wird der grösste Wert beigelegt.

Das wird gerade gegen die Rankesche Auffassung gerichtet; mit politischen Folgerungen dieser Weise erscheint Gervinus zum Fürsprecher der Bourgeoisie, der in Deutschland noch eine fortschrittliche revolutionelle Aufgabe bevorstand, während sich der Rankesche Relativismus bestenfalls in engem Anschluss an die Kompromissstandpunkte des symbiotisch feudalistischen Bürgertums entwickelte.

Der zyklische Entwicklungsgang der Freiheit wird vermittels des historischen Gesetzes geleitet. Höchst interessant ist Gervinus' Vorstellung über die Freiheitsverbreitung auf dem geistigen Gebiete. Im Zusammenhang mit der deutschen Geschichte sieht er sie in drei Stufen sich verbreiten: in Religion, Kunst und Politik. In der Freiheitsausbreitung auf dem Geistesgebiete wird der Freiheitskampf der Geistestätigkeitsträger so mystifiziert dargestellt. Besonders in ihren praktischen Folgerungen (in der Gegenwart spornt sie zur politischen Aktivität an) zeigt diese Anschauung die illusiv Fixation des Sehens der Klasseneinteilung.

Eine besondere Bedeutung in der Volks- und Staatsauffassung kommt der Ethisation zu, die bei Gervinus als eine Abstraktion des Inhaltszutrittes zum historischen Stoffe angesehen wird. Gervinus' Ethos besitzt eine grundsätzliche historisch-philosophische Bedeutung innerhalb der gesetzlich gesehenen Entwicklung und der oft dialektischen Anschauung. Der Moralwert ist im intensiven Zielen nach Freiheit verankert (dem durch das historische Entwicklungsgesetz objektiv gegebenen Imperativ des Bewusstseins entsprechend), er besteht nicht im Erreichen eines Standes, den man sich als Ziel setzt. Daraus ergibt sich schliesslich, dass der Relativismus des Handelns anerkannt wird; es wird auch der Raum für „das Chaos“ und „die Irrationalität“ im Menschengewimmel zugewiesen; dennoch wird der Mensch (und auch das Volk im Ganzen) zugleich bestimmt, und zwar mit Hilfe der imperativen Aufgabe, die selbst einen Moralwert besitzt. Das Volk bildet eine Gemeinschaft inmitten dieses Geschehens und des Freiheitskampfes. Die Entwicklung zu den „Freiheitsstadien“ wird bei Gervinus nicht als Klassenanalyse aufgefasst, sondern als Moralentwicklung des Volksgeistes. Der Begriff „Volksgeist“ entspricht dem Zutritt des neuen Restaurationshistorismus, denn er bringt den Gesamtkomplex des Volkslebens in einzigem Moment auf einziger Stelle sehr zutreffend zum Ausdruck. Jedoch überwindet Gervinus den früheren Sinn des Begriffes „Volksgeist“, der seinen Ursprung aus der konservativen romantischen Zeit herleitet (als einer der Begriffe für Hineinfühlen und intuitives Durchdringen des entpersönlichten historischen Stoffes), er objektiviert und stabilisiert ihn in den Entwicklungsgesetzmässigkeiten. Die besonders aktiven Züge des Begriffes sind aus der Modifikation in „Volkswille“ zu erschliessen. Dabei erfasst Gervinus den Volkswillen als einen subjektiven Teil jener Definition des Volkes in seiner ethischen Aufgabe. Wenn auch dieser Gedanke gegen den liberalistischen Subjektivismus gerichtet ist, so behält er doch einen strengen voluntaristischen Akzent in Fichtes Art. Darin erscheint Gervinus nahe verwandt mit einigen Angehörigen der Hegelschen Linken (A. v. Cieszkowsky, M. Hesse), die um das Revolutionisieren der Lehre ihres Meisters durch das Annehmen und Fortentwickeln des Aktivismus Fichtes innerhalb der Dialektik bemüht waren.

Es lohnt sich, Gervinus' Konzeption mit Anschauungen von Palacký zu vergleichen, um zu sehen, wie nahe verwandt sie schon in der politischen Sympathie zur föderativen Gestaltung Deutschlands miteinander sind (bei Palacký handelt es sich natürlich um Osterreich). Auf dem historisch-philosophischen Gebiete stossen wir bei ihnen auf Ähnlichkeiten, die weit tiefgehender sind, als nur politische. Sie bestehen in liberalem Evolutionismus und lassen sich z. B. in der Kontinuitätsauffassung verfolgen, die einen bestimmten Typ des dialektischen Denkens bezeugt. Der Typ wird durch das Grundbewusstsein der Polarität charakterisiert. Das durch die Aufklärung stark beeinflusste Auffassen der historischen Gesetzmässigkeit erfordert jedoch ein harmonisches Ansehen der Polarität, die also lediglich durch den synthetischen Kompromiss beider gleichartigen Komponenten bewältigt werden kann. Es muss aber eine Grenze gezogen werden zwischen dem Evolutionismus Gervinus' und der Grundkonzeption Palackýs, die bei weitem nicht in solchem Masse die Dialektik und das Abstraktionsvermögen enthält, wie es bei

Gervinus der Fall ist; in politischen Folgerungen dieses Teiles der Konzeption bekommt besonders nach dem Jahre 1848 die Doktrin Palackýs einen konservativen Inhalt, Gervinus dagegen wird radikal, bis zum Glauben an die Revolution des vierten Standes.

Fasst Gervinus das Volk als Hauptträger des Freiheitskampfes auf, sieht er in den Staatsinstitutionen die Freiheitsstufe objektiviert und die Staatsinstitution dienen als Garanten der Freiheitsstufe. Die Sittenreife und damit auch die Freiheitsstufe des Volkes sind das, die den Staat charakterisieren. Wenn das gegenseitige Gleichgewicht zwischen beiden Komponenten gestört wird, kommt es zur Krise. Aus der Krise muss eine Staatlichkeit entstehen, die der erlangten Freiheitsfähigkeit entspräche. Der Staat muss sich unaufhörlich von innen vervollkommen, was durch die Evolution oder durch Revolution zustande kommt. Die Revolution bedeutet also keinen Rückschlag und kein Korrektiv in der Entwicklung, wie das z. B. die Romantik auffasste, sondern sie erfüllt das notwendige Gesetz. Der Gervinussche Grundsatz der Kontinuität wird als ein Element gewertet, das die Entwicklung verbindet, ihren organischen Verlauf sichert und daraus ergibt sich, dass er der Hankschen Staatsvereinigung in der Zeit gegenübersteht.

Der eigentliche politische Sinn der Gervinus'Konzeption liegt vor allem im Konstruieren der modernen bürgerlichen Nation. Daher der Hass gegen die Bismarcksche Politik; ihre Kraft wuchs nämlich aus der antidemokratischen Annäherung der Junker mit der Bourgeoisie; dadurch wurde aber die bisherige Ausschliesslichkeit der deutschen Entwicklung nur gestärkt. Die moderne deutsche Nation wurde auf tragischem Wege gestaltet.

Das Ziel, das man in vorangehender Abhandlung zu erreichen strebt, soll keineswegs nur blosser Rekonstruktion des Gervinusschen historisch-philosophischen, in verschiedenen Bänden seines Werkes zerstreuten Systems sein, es wird damit ein Beitrag zur Analyse des liberal-demokratischen Zweiges des historisch-philosophischen Denkens der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts gemeint.

Die sich daraus ergebenden Feststellungen scheinen eine weitgreifende Bedeutung zu haben: Verglichen mit der Lehre der Historiker — Thierry Guisot oder Palacký — erweist sich im allgemeinen Teile der Gervinusschen Konzeption eine gewisse Ähnlichkeit in der Art ihres Denkens (politisch bewegen sie sich auf der Basis des Liberalismus, was allgemein bekannt ist, nichtsdestoweniger ist auf diesem konkreten Gebiete ihre Verwandtschaft in historischer Anschauungsweise nicht zu finden) und es zeigt sich auch, dass die Verallgemeinerung vom Historischen her die Gesellschaftsverteilung und Gesellschaftsentwicklung zu durchdringen sucht. Das ist z. B. bei Gervinus aus seinem Gegensatz zwischen Germanismus und Romanismus, bei Palacký aus seinen Erörterungen über das Romanische, das Germanische und das Slawische, aus Thierry's „les races d'hommes“ zu ersehen. Allerdings war es nicht möglich, diese Partien in die vorliegende Abhandlung einzuschliessen. Dabei taucht die Hypothese auf, es entwickle sich hier ein einziges Denkmodell, dessen einzelne Bestandteile im Wesen die gleiche Funktion haben, wenn auch in verschiedenster Modifikation. Das besprochene Modell wird durch die Synthese der Aufklärung mit dem Romantismus charakterisiert, die die Dialektik hervorbringt. Man könnte dann in so zur Abstraktion gewordenen Linie die Marxsche Lehre für die kohärenteste Modifikation dieses Modells halten.

